

1. **ĆWICZENIE** (559) *sb n*

-e- (556), -ę- (3).

Pierwsze e jasne, drugie pochylone.

sg *N* ćwiczenié (133); -é (4), -(e) (129). $\diamond$ *G* ćwiczeniã (160). $\diamond$ *D* ćwiczeniu (32). $\diamond$ *A* ćwiczenié (96); -é (4), »(e) (92). $\diamond$ *I* ćwiczeniém (45), ćwiczenim (15); -ém *GliczKsiąż* (5), *RejWiz* (6), *RejZwierc* (3) $\diamond$ *BibRadz* (2), *RejAp*, *GórnDworz*, *BielSat*, *HistLan*, *RejZwierc* (6), *BielSpr* (3), *RejPosWstaw* (3), *BudBib* (2), *ModrzBaz* (6), *BielRozm*, *KochWr*, *PowodPr*, *VotSzl*; -im *KwiatKsiąż* (4), *Mącz* (2), *SienLek*, *CzechRozm* (2), *SkarŻyw* (2), *StryjKron* (2), *SkarKazSej*; -ém; -im *WujNT* (1 : 1); ~ -ém (1), -(e)m (44). $\diamond$ *L* ćwiczeniu (41). $\diamond$ *pl N* ćwiczeniã (15). $\diamond$ *G* ćwicz(e)ń (4). $\diamond$ *D* ćwiczeni(o)m (3), ćwiczeniam (1) *KwiatKsiąż* (3 : 1). $\diamond$ *A* ćwiczeniã (9). $\diamond$ *I* ćwiczeńmi (1). $\diamond$ *L* ćwiczeniãch (4).

Sł stp brak, Cn notuje, Linde XVI – XVIII w. s.v. ćwiczyć.

1. *Doskonalenie, uprawianie się w jakiejś umiejętności, edukacja, kształcenie, wychowywanie, dyscyplina; staranie, zatrudnienie, praca, zadanie; nauka, wiedza, doświadczenie, umiejętność, nawyk; exercitatio Mącz, Calag, Calep; institutio Mącz, Calag, Cn; disciplina Mącz, Calep, Cn; exercitium Mącz, Cn; paedia Calep, Cn; actio, meditatio, progymnasma, rudimentum, studium, stylus Mącz; exercitio, exercitus Cn (542): A za nam sin przy oytczu dorosczie: Niemoże mietz twiczenia iepłzégó/ Iedno biorątz przykład z oytza fwégo. *KlerPow* 11; *RejRozpr* B4v, K4; Znać żeś był w złym ćwiczeniu złe małs obyczáye *BielKom* F6v, B2v, B3v, E3; Ten przykład [...] vpewnia nas wtym/ iż wiele ćwiczenie pomaga/ y ták iáko fie kto z młodu czégo náłoży/ też ná tym niemáło należy. *GliczKsiąż* A4, B, H6v, 02; *LubPs* bb4; powiedáią/ iż żadny narod nie ieft przykłonnieyfzy/ y ku kftátom/ y ku káżdemu ćwiczeniu/ iáko Polak *RejWiz* A4v; Gdyż ćwiczenie ná rozum ieft by defzcz Máiówy *RejWiz* 1v, 1v, 59v, 63, 67, 88v (35); Abowiem ftąd nawiętfze/ przypada ćwiczenie/ Kto ma ná przełzłe rzeczy/ s pámięciã baczenie. *RejZwierc* A4; Ian Kochánowłki. PRzypátrrze fie co vmie/ poczciwe ćwiczenie/ Gdy fláchetne przypádnie/ k niemu przyrodzenie. *RejZwierc* 77v, 50v, 53, 54, 65, 68 (18); *BibRadz Prov* 8/33; Káżdã rzecz potrzebuie ćwiczenia *BielKron* 81v, 81v, 202v, 242, 272v [2 r.]; y ma być vmysł ku cnoćie formowan/ gdy iefzcze miękki ieft/ y łatwie przeciwné yemu wízelakie ćwiczenia znałza *KwiatKsiąż* A2v, B2v, Dv, E3v [3 r.], F2v, K2v; Ineuntis aetatis studia. Dziecińskie cwićzenia. *Mącz* 5b; Progymnasma, Pierwłze ćwiczenie. *Mącz* 150d; Mémoriam vegetare, Pámięć ćwiczenim potwierdzãc. *Mącz* 477a, 213a, 359d, 372e, 423c, 424b (12); *OrzQuin* Aa5v; *Prot* A2; A przeto/ częłto bywa Syn Oycu w obyczáioch podobien/ á Dżiewká Máthce. A ktemu też należy/ w ktorey fye kto Kráinie vrodzi/ iefli w zímńey álbo w ciepłey: iákich też pokármow z młodu pożywa: á w iákim ćwiczeniu będzie. *SienLek* 30v, 195, T4; *RejAp* AA4v, 200v; Panny takież máią fwe kółztowne nołzenie/ Y ołobne od mációr s karaniem cwiczenie. *BielSat* D2 [*idem BielRozm* 26], D; [*kiedy w taniec pójdzie białogłowa*] (ktore ieft iedno przyłtoyne białeyglowie ćwiczenie) nie zda mi fie/ áby ochotę zbytnią/ [...] pochuthnywánien sobjã/ pokázowãc miálã *GórnDworz* X3vf, E4, G6, V6, X2, li6v (13); Y pewnieby rozumy náłze pordzewiály/ Kiedyby fie ćwiczeniem nie polerowály. *HistLan* F6; ćwiczenie przy rozumie ieft iákoby nadobne kwiecie ná dobrym łzczepie. *RejZwierc* 15v; Bo ftąd y łmiech/ y dobra biełiádã/ y dobre towarzłstwo/ y ćwiczenie z nadobnych á s poćciwych rozmowek rołcie. *RejZwierc* 83v, 15, 18v, 26, 209, 221 [2 r.] (32); *RejPosWstaw* [41⁴];*

Przeŝtań ŝynu moy ŝlucháć ćwiczenia [*eruditionem*] (odwodzącego) w błędy/ od ŝłów vmieiętnoŝci. *BudBib Prov* 19/27, *Prov* 1/1, *Ier* 10/8; *BiałKat* I4; Cwiczenie teŝ mátczyne/ ŝowie Sálonon zakonem *CzechRozm* 85v, A3, 227; SNadŝ to ćwiczenie Mędrca onego zacnego/ Solinuŝá *PaprPan* G2v, K4, Sy, Vv; Abowiem á kto táki. ieŝt/ ktoby dŝeci ŝwoie dobrze ćwiczył/ ábo ktoby wŝdy vmiał dobrego ćwiczenia ŝpoŝob. *ModrzBaz* 12, 15; *Oczko* A3v; *Calag* 490b; *SkarŹyw* 241; Nie bez częŝtego á prawie oŝmoletnego s krwáwym potem zątrwoŝenia [...] zprácowanego mozgu/ y ŝemdlonego w ćwiczeniu wŝtáwicznym zdrowia do záloženia fundamentu tey przedŝięwziętey Histodriey náŝzey [...] prayŝtępuię *StryjKron* A, A3v [2 r.], A6 [2 r.]; Wŝzakoŝ iá przedŝię rádzi przeczytáli/ A dla ćwiczenia záwŝdy ŝzáchy gráli. *KochSz* A3v; Dŝiewki áby chowano lepiej niŝ chłopięta/ Bo ćwiczenia nie máia domá nieboŝęta *BielSjem* 21, 16; *BielRozm* 23, 26; ŝe Muzyká ma moc nád vmyŝly ludzkiemi/ y międy inŝzym ćwiczeniem które dŝieci mięwály/ kazano im y Muzykę vmieć *KochWr* 38,30; *ZawJeŝt* 37; Gymnasium – Mieŝcze dlá czwiczenia, ŝzkoła. *Calep* 467b; Paedia – Czwiczenie. *Calep* [745]a, 387b [2 r.], 467b [3 r.], 953b; *LatHar* 1; *SkarKaz*) (4, 314a; Stáwiam go [*Józefa*] tedy przed oŝobá W. M. w ŝzátách Polŝkich, y ięzykiem polŝkim. Ięŝliŝ ŝie ták vda iáko w inŝzych niewiem. Robotá bowiem proŝta, ćwiczenie krótkie y trudné, á tym trudnieyŝe ŝe v nas brák wielki w ŝłowięch. *GoŝCast* 5, 18, 44; *SkarKazSej* 660a; Wŝzákŝe rozmnaŝa cnoty przyrodzone Cwiczenie *SzarzRyt* B4v.

ćwiczenie kogo, czego (41): Poczynáia ŝię rozliczne á známienite Báŝni/ z rozmáitych kŝiáŝ wybráne: z ktorych moŝemy wŝiać nie iáki poŝytek ku ćwiczeniu rozumu náŝzego *BierEz* H2v; *HistAl* A2v; áby rodzicy obaczyli yáki yeŝt obyczáy/ á co zá ćwiczeniey chłopyát przy dworze *GliczKŝiáŝ* I2, K5v; *RejWiz* 88v marg, Cc4v; *RejFig* Aa; *BielKron* 272v marg, 319v; *KwiatKŝiáŝ* I; Declamatorius, Co záleŝy ku ćwiczeniu wymowy. *Mqcz* 55c, 55c; *GórnDworz* G3, Hh 4v; *KuczbKat* 310; Vbiory iákie máia być dziećinne/ y cwiczenie obyczáiow młodych. *RejZwierc* 7; Cwiczenie dŝyátek od ŝiebie rodzicy poczynać máia. *RejPosWstaw* [41²], 41v, [41³]v [3 r.]; *CzechRozm* 19v; Iákie ćwiczenie ma być młodŝieńcow/ á iákie przykłády ŝobie máia bráć áby ich náŝládowali *ModrzBaz* 13v, 4, 9v, 10, 11v, 133v (10); *BielSjem* 21 marg; Iuriŝdyciy przykłádom przywieŝdŝ y przytoczyć dla ćwiczenia młodŝych ludŝi *SarnStat* 1262, 1262; Cf »ćwiczenie nauk«, »ćwiczenie pisma«.

ćwiczenie około czego (1): Medicina, to ieŝt/ kunŝt leczenia/ ieŝt zaprawdę ku wiedzieniu piękný/ [...] á wŝzakoŝ czwiczenie około niey nie prawie ná wolnego człowieka náleŝące zámyka wŝobie. *KwiatKŝiáŝ* I4v.

ćwiczenie komu (1): iáko bárzo ŝle czynia rodzicy/ ktorzi zániedbawáia dobrego ćwiczenia dŝiatkam od ŝiebie ná ŝwiát puŝczonym *ModrzBaz* 10.

ćwiczenie ku czemu (1): Okazała ŝie łáŝká Boŝa/ ktora nas náuczá. Dáiać to znáć/ ŝeby nam miála być ćwiczeniem ku ŝpráwowaniu ŝywotá poczćiwego. *RejPosWstaw* 21v.

ćwiczenie w czym (20): *GliczKŝiáŝ* I4v; Abowiem wolnym vmysłom/ [...] przywoitŝza ieŝt Hiŝtoryey znaioŝość/ y ćwiczenie W mądrych obyczaiach. *KwiatKŝiáŝ* H3; Stylus item ratio loquendi seu scribendi, Obyczáy/ miára/ xtałt/ ŝpoŝob á ćwiczenie w piŝaniu y w wymowie. *Mqcz* 424a, 55c, 423c; Kwitnęło zá ŝtárodawnych czáŝow w mowieniu rzeczy ćwiczenie wŝzkołách *ModrzBaz* 130, 5v, 136; *SarnStat* 1262. Cf »ćwiczenie w naukach«, »ćwiczenie w piŝmie«.

W charakterystycznych połączeniach: *ćwiczenie cnotliwe (cne) (2), długie (3), dobre (17), nadobne (3), pierwsze (nowo poczęte) (3), piękne (2), poczciwe (6), przystojne (3), roztropne (10), stateczne (2), ustawiczne (2), zacne (2), złe (4); ćwiczenie dzieci (dzieci) (12), dziewczek (2), młodzieńców, młodych ludzi (6).*

Przysłowia: Złomi ćwiczenie/ Złe przyrodzenie. *RejZwierc* 239, 239.

ćwiczenie y nałóg wiele może. *LatHar* 665.

Zwroty: »ćwiczenie brać« (1): A to dla tego, áby młodzi ludzie ztąd ćwiczenie lepszé bráli fpofoobnieyfzy ku pińaniu fpraw prawnych *SarnStat* 1242.

»(od)da(wa)ć (a. dawany na) w ćwiczenie, dla ćwiczenia« [szyk zmienny] (5 : 1): rodzicy do dworu fyny fwe ná ćwiczenye oddawayą/ áby tám byegłosci yákich á obyczáyow nábywáli *GliczKsiąż* H6; Dzieci ktorym siedm lat minęły między rowne łobie w lećiech ná ćwiczenie dawany były *BielKron* 272v, 253; Toż też dawa znác y Cicero, ktory to przypomina/ że go Oćiec iego dał był naprzod dla ćwiczenia [*disciplinae*] do Dworu Scewole *ModrzBaz* 14; *SkarŻyw* 133; *ReszHoz* 119.

Wyrażenia: »ćwiczenie domowe« [szyk 3 : 1] (4): Stániłław Zamořczki. DOmowegoć ćwiczenia/ ále Włofzku miły/ Iefli mi go ofzukařz/ będyem cie chwalili. *RejZwierc* 80v; *KwiatKsiąż* C4; A Gdy iuz łobie pan młody podrořcie: á íákim thákim ćwiczeniem domowym wřdy też łobie głowkę nálfzychtuie/ [...] nie wádzi mu fie też czáfem y do cudzych kráiw przeiechác *RejZwierc* 16; Miedzy Domáráckiem iuz naydzye mędrřzego/ Chociař oni ćwiczenia thu fą domowego *PaprPan* R2.

»ćwiczenie w naukach (wyzwolonych), (wyzwolonych) nauk« [szyk 10 : 4] (10 : 4): Boć on yáko Filozow wyedzyał íź ćwiczenya w náukách wyzwolonych nyepořpolite fą *GliczKsiąż* M4, I4v; A o wyzwolonych nauk czwiczeniach gdyřefmy iuz mało co wyřłřzey dofyc ile fię nam zdało powiedzieli *KwiatKsiąż* N4, kt, A3, B2v, L4; *Cultura ingeniorum*, Cwiczenie w naukách. *Mqcz* 60a, 272c [2 r.], 423c, 471b; [*Eutropius*] dwu řtarřzych [synów] ná vrřędy Rzeczypořpolitey obroćil: á młodřzego Ianá/ dał pilnie w ćwiczenie náuk. *SkarŻyw* 133; *StryjKron* A3v.

»ćwiczenie pisma, w piřmie« [szyk 2 : 1] (2 : 1): A mamyli prawdě rzec/ piřm ćwiczenia/ áni głupřtwá/ ani złosci w ludziach zálflepionich odeymuią/ ale owřzem nawięcey tym ktorzy fię ku cnocie y mądrořci narodzili wielce ku pomocy fą *KwiatKsiąż* F3v, G3v; *ModrzBaz* 131v.

»ćwiczenie polskie« [szyk 1 : 1] (2): Theř y Logiká niewiem czoby nam do Polřkiego ćwiczenia wiele pomoc mogłá/ ktora też nie vczy iedno wykřętnych řłówek *RejZwierc* 13v; Wierz mi że ci Sárniccy ćwiczenia Polřkiego/ Celuią wiele mędrkow tám z Rzymu wářzego *PaprPan* T2v.

»pořtronne ćwiczenie« (1): Ia głupi tak rozumiem/ [...] Ze Polřkę nic inřzego o taką odmiane Nieprzyprawilo/ iedno pořtronne ćwiczenie *KochSat* B3v.

»ćwiczenie szkolne« (3): Do drugie⁸⁰ ćwiczenia řzkolnego [*exercitationes scholasticas*] zda fię że trzeba przyłaczyć řady: áby fię też w řadřiech ćwiczyli. *ModrzBaz* 134v; *CzechEp* 3, 5.

»włofskie ćwiczenie« (2): Ieft rozum ieft y dworřtwo/ ieft náwřzem baczenie/ A niech fie on pokuři/ y Włofkie ćwiczenie. *RejZwierc* 57; Domáráccy. CI íák flyřzę choc domá tak fie pochowáli/ Wřdy s řtudenty Włofkiego ćwiczenia zrownáli *PaprPan* R2.

Szeregi: »ćwiczenie i chowanie« (1): záfię około ćwiczenia/ y chowánia ich [synów] hnet od dziećinnych lat/ ář do męřkich/ áby wzrořł był křtařtowany/ y zdrowie/ y řilá. *GórnDworz* Hh4v.

»karność a ćwiczenie« (1): Náoftátek y dzyatki á ludzye młodzi ták młodzyeńcy iáko y pánienki niech to łobie dobrze vważáią/ że im napirwey kárności á ćwiczenia potrzebá *RejPosWstaw* 42.

»kształt a ćwiczenie« (1): Nie táyne też łą v wńzech ludzi zácne/ [...] sřprawy y obyczáie W. W. ktore [...] byli łobie mogli brác ná křtałt á ná ćwiczenie nie thylko ludzye młodzi ále pewnie y dobrym baczeniem ozdobieni. *RejZwierc* A2.

»mądrość i ćwiczenie« (2): *BibRadz Eccl* 1/26; PRzypowieści Solomóná sřná Dawidowego lkroá Izraéłskiego. Dla náwyknienia mądrości y ćwiczenia [*Adsciendum sapientiam et eruditionem*] *BudBib Prov* 1/2.

»nauká, (a, a(1)bo, i) ćwiczenie« [szyk 19 : 13] (32): *ComCrac* 13v; Abowim one młode látá ku tworzenyu łácne á myękkye łą/ łatwey też vmyłly ich dla myękkosci mogą być náuką yáką/ áłbo ćwiczeniem wypolerowane. *GliczKsiąż* K2, L7, N7v; Ta tedy [*gramatyka*] gdyż iełt vczeńiá vmieiętność y vmięnia ćwiczenie albo nauká/ tedy nam ku každemu rodžaiowi nauk drogę łatwie otwiera. *KwiatKsiąż* I, A2, A3v, B, E2, F2v (9); Curriculum industriae atque studiorum, Czás náuk y ćwiczenia. *Mącz* 74a, 272c [2 r.], 359c; *GórnDworz* E7v, G4, Ee4v; A czymże ty chući náłze rozne/ [...] okroćić mamy? iedno rozumem á rołtropnym vważeniem? Co nam niłkąd inąd łnádniey przypásć nie może/ iedno z náuk poczciwych á z vřtáwicznego ćwiczenia. *RejZwierc* 12v, I4v, 30, 84v; *BielSpr* b4; *RejPosRozpr* c4; Niechby przeto wielcy Pánowie w tych półpolitych Szkołách mieli rozmaíte ćwiczenia y náuki [*varia exercitationum genera*]/ ktorychby łię dworzánie wyuczáli *ModrzBaz* 14, 9v, 15; *Calag* 536a; *CzechEp* 123; Disciplina – Nauka, czwiczenie. *Calep* 329b.

»ochłodzenie (a. ochłoda) a (i) ćwiczenie« (2): Abowiem žadnych gier [*kosternych*] niedozwalamy/ iedno dla ochłody á ćwiczenia. *UstPraw* B3; *SarnStat* 707.

»ćwiczenie i ozdoba« (1): przeto thež przyłtoi/ łtárác łie bárziesy o iego [*umysłu*] ćwiczenie y ozdobę/ niž o tho co ciáło łłáchćić ma. *GórnDworz* G3.

»pamięć a ćwiczenie« (1): [*Prawą drogą kto chodzi*] przelžlych rzeczy nie nie waży/ tylko ie łobie ná pámięć á ná cwiczenie rozmyłła/ przyłžlych łie nic nie łęka *RejZwierc* 138v.

»polerowanie a ćwiczenie« (1): A wřzakož tego trzebá łtrzedz/ áby ony rozmowy nie byłj wřzeteczne á opiłe/ [...] iedno coby łie ku poczciwemu polerowánium á cwiczeniu do rozumu przygodžily. *RejZwierc* 15v.

»pomoc i ćwiczenie« (3): chce to mieć pan Bog záwřze/ áby rodzicy thą pomocą y ćwiczeniem płodu łwego nie zámiełżkawáli *GliczKsiąż* A3, A3 [2 r.].

»ćwiczenie a postanowienie« (1): Nie mrimaymy áby [...] krol Sálomon dármo to vcžynił/ że łie ták dáleko s piłánium łwym zániołł/ że thež opiłał s táką pilnołcią obyczáj ćwiczenia a połtánowienia dzyatek. *RejPosWstaw* [41³]v.

»praca a ćwiczenie« (1): Ktory Tellus [...] thych dzyeći łwych [...] nye nosił w drogim á kołztownym odžyenyu/ ále w pracy á w cwiczenyu/ žeby co łnich dobrego vrosć mogłó *GliczKsiąż* F2.

»ćwiczenie a przypátrowanie się« (1): Ale day mi mądrość do vmyłłu mego/ [...] Bo rołthropności może vžyć y kupiec/ [...] kthora iuž s ćwiczenia á s przypátrowánia łie rožnym rzecžám w człóweku bácžnym łnádnie zámnožyć może. *RejZwierc* 146.

»rozbieranie i ćwiczenie« (1): A niewiem iákoby ią prowadzić gdyż mi iuż iákoś ferce/ od plotek tákowych odpádo: ktore żadnego gruntu zbáwiennego [...] w łobie nie máią: iedno iákies łubtylnie chytne rozumu ludzkiego rozbieránie y ćwyczenie *CzechRozm* 19v.

»rozmysł a ćwiczenie« (1): Abowiem zá rołtropnym rozmyśłem á zá bącznym ćwiczeniem iuż tuż oná zacna towárzyłká cnoty łwiętey łtałość mocna przypádnie *RejZwierc* 73.

»rozum, (albo, i) ćwiczenie (i biegłość)« [szyk 5 : 1] (6): Bog przemyłi y łtworzy człowyeká/ ocyec go będzie myał/ a náuczycyel da mu rozum y ćwiczenye człowieczeńłtu przywoite *GliczKsiąż* N8, F4v; *RejWiz* 17v; pełno koło Połelłkié ielt rozumu/ ćwiczenia/ y biegłości włzelákiéy *OrzQuin* Cv; APophtegmatá zá onych łtárych powážnych á vczonych ludzi zwano te łłowá y powieści rołtropne [...] ktore łie też y do ćwiczenia y do rozumu inym ná pothym przytrefić mogły. *RejZwierc* 210, 21v.

»ćwiczenie i rządzienie« (1): Abowiem á dla czegoż inłzego Eli Offiárnik y z łynmi twemi był od Bogá łkaran/ iedno dla zániedbánie ćwiczenia y rządzienia [*institutionis et regiminis*] dobrego? *ModrzBaz* 10.

»rzemiosło a ćwiczenie« (1): Iáłnie to w káżdym rzemiełle á ćwiczeniu obaczyć możemy/ że nád dobre przykłády nic nie bywa łkutecznieyłzego *RejPosWstaw* [41²].

»staranie a ćwiczenie« (1): Bo iáko inłzy narodowie o nas o Połakoch piłzą iż trudno má być kthory narod ták s przyrodzenia do káżdego obaczenia ták przyłkonny iáko ielt narod náłz Połłki ná ktorákolwiek łtronę łtáránie á ćwiczenie łwe będzie obročić chciał. *RejZwierc* A3.

»szkoła, (a, i) ćwiczenie« (2): *BibRadz* I *3v; máłoli tych Egipcjánow rozłiało łie po tym mizernym łwecie/ á przedłię z iednej łzkoły á z iednego ćwiczenia cí miełzczánie włzyłcy wychodzą *RejAp* 93.

»uczenie, (a, i) ćwiczenie« (3): Ták łzkoły te/ domy rozumu/ dla tego buduyá [...] áby tám było myełce vczenya y ćwiczenya w rzeczách ku rołtropności. *GliczKsiąż* L, I4v; *Studia doctrinae, Vczenie/ ćwiczenie w naukách. Mqcz* 423c.

»usiłowanie a ćwiczenie« (1): Abowiem Claudius Cefarz o graniu kołtek xięgi wydał: w ktorým takim vsiłowaniu á ćwiczeniu cíi łię rołkofzować zwyłki/ ktorzi wtey iedney rzeczy pilni łą/ yżeby włzytkich dobr łwych połtradali *KwiatKsiąż* P4.

»wiadomość i ćwiczenie« (1): A ták poniewážełmy iuż te rzeczy przełżyli/ ktore y do obyczáiw/ ná wiadomości y na ćwiczeniu [*cognitione et exercitatione*] w vcćiwych rzeczách záłádzonych/ y do praw włzelákich/ y do łpráwiedliwe⁸⁰ wálczenia należą: przeto ten włzytek łpis kończymy. *ModrzBaz* 136.

»wychowanie, (a, i) ćwiczenie« [szyk 9 : 4] (13): A bowim síłá ná tym záprawde należy/ kiedy kto dobrem wychowánim á ćwiczeniem ielt włpofobion *GliczKsiąż* A3v; Przeto rodzicy według dobrego wychowánya á ćwiczenya/ nyechay czuyá wtym/ áby, dzyeci łwych zmlódości nie rołpuffczáli *GliczKsiąż* E6, A3v [2 r.], A4 [2 r.], E8; Item disciplina, wychowanie. Cwiczenie. *Mqcz* 90b; Náolátatek/ niechay w łynow łwych wychowánim y w ich ćwiczeniu [...] nieużywáią złey y opáczney rády. *KuczKat* 310; *RejZwierc* A3v, 31v; *RejPosWstaw* 41v; A iáko włzytkie inłze náuki/ ták y rycerłka roście y niłzceie/ ták wychowánim/ iáko ćwiczeniem [*tum educatione, tum exercitatione*]. *ModrzBaz* 109v.

»zabawa a ćwiczenie; zabawa z ćwiczeniem« (1 : 1): wżákże pilna chętć/ á wśtáwiczná zabáwá z ćwicznieniem [*tamen studium exercitationis efficient*] Ípráwi to/ że oná iego pracá niebédzie próżná. *ModrzBaz* 9; Zda mi fię tedy zem iuż dofyć pokazał/ że po przyrodzeniu/ wiele należy ná náuce/ wśtáwiczná zabáwá á ćwicznieniem podpártey *ModrzBaz* 9v.

»ćwiczenie i zachowanie« (1): Theż mu niewádzi czálem s pocźciwym á nie z opílím towáryżtwe m poliedzieć/ pomowić/ pozártowác/ bo Ítąd y ćwiczenie y záchowánie ná potym y znáiomóść roście. *RejZwierc* 15.

»zaprawienie i ćwiczenie« (1): Exempla Ífagogica álbó przykłády dla zápráwienia y ćwicznienia młódfzych w pośtępkách práwnych *SarnStat* 1262.

»zwyczaj a ćwiczenie« (1): iefli onych ífkier cnoty y mądrości zwyczáiem á ćwicznieniem niebédzie wzniecał [*nisi [...] sapientiae usu et exercitatione excitaverit*]/ ábo rozdymał/ bywa to/ iż do rzeczy wczćiwósci przeciwnych oślep idzie *ModrzBaz* 6.

Iron (7): Bo tákie v nich [*Bachusa i towarzyszy*] ćwiczenie/ Láć w fię y nád przyrodzenie *BielKom* E8, E7v, F6; *GliczKsiąż* I2v; Przydźie się znowu ćwiczyc z náłzymi Kozaki/ Bo nie zrowná ćwicznieniu włófkie s Polaki. *BielSat* B3 [*idem*] *BielRozm* 12.

Szereg: »rozkosz i ćwiczenie« (1): Pátrzayże záfię/ gdy iuż potrzeby nie bédzie/ á rozłóżá ie [*żołnierzy*] po leżach/ iákies táb dopiro rośkofzy y ćwicznienia vżywác będá. *RejZwierc* 26v.

W przén (3) : Tákte gdy iuż to niebo íwym fię kołem toczy/ A tę zyemię máluczká/ zewśzech ítron okroczy/ Ná ktorey rozmáitych Ípraw ludzycie mieśzkáią/ [...] Náđ ktorými Płánetá s twoim przyrodzeniem Stánie/ też go Ípráwuie wnet íwoim ćwicznieniem. *RejWiz* 148; Ale iefli ogrodnik dobry nie przytápi/ ćwicznienia nie bédzie/ thedy/ iáko drzewo ogrodne w leśne fię obráca/ [...] ták y człówiek prędko zdziczeie/ y nigdy fię nie pośthánowi *GórńDworz* D2; A gdy fię ták będziefz Ípráwowác/ tedy mocno onemu pirwśzemu ćwicznieniu pothkówek przytwirdziśz/ iż fię rzadko będziefz mógl pośliznáć/ bo záwždy więcey mogá dwá niżli ieden. *RejZwierc* 26.

a. *Sztuka rycerska, wojskowa; nauka rzemiosła rycerskiego, umiejętność prowadzenia walki zbrojnej* (103) : *GliczKsiąż* K7v; *RejZwierc* 9v marg, 39v, 39v marg, 117v; *OrzRozm* V3; Mieli z dawná ten obyczáy z obu ítron/ ná thym pográniczu/ iż fię z máłymi pocžty kośtowáli/ áby ćwiczenie młódzi ludzie mieli *BielKron* 308v; Rad uyrzę gdy was poprą/ kędy fię íkrijecie/ Bo ile po was baczę/ bić fię nie będziecie/ Nie máiąc ani konia/ ani dobrej zbroie/ Po gotowiu ćwicznienia/ bez czego złe boie. *KochSat* A4; *KwiatKsiąż* N3 [2 r.]; Tákowe też ćwiczenie mieli ítrzelcy/ kthorzy z łukow drzewiánych wielkich ítrzeláli *BielSpr* 4; á to wśzytko [*sprawność rycerska*] ináczey nie przydzie/ iedno przes częśte cwiczenie *BielSpr* 8v, 2, 4v, 8v, 11, 60v (13); Íádam Gorayłki s íynowcy. ON Wálentynianow cny Hetman Eccius/ Tákte Íuftinianow też Belefárius/ Mogliby fię do náłzych tu wćwiczenie podác/ Tákyby nieprzyacielóm mogli prędzey zdołác *PaprPan* S2, Fv, N4, Bb3v; A dobrzeby áby dla tego ćwicznienia przyzywáno żołnierzow vkráinnnych/ ktorzi w rozmáitych bitwách bywáli. *ModrzBaz* 111v, 110, 111v [5 r.], 112v, 118; y ták Ítáráiąc fię o té rzeczy/ namniéy o woynie myślimy; y wśzytkie oné ćwicznienia wczćiwé/ które mi to królestwo Ítánęło/ wygáłły wielkościá Kommiśfárzów/ Íędziów/ y práktyków. Wśtápił Dźieśiátnik Sędziému *OrzJan* 52, 22; A iáko o Hetmány/ [...] w oyczyźnie

náfzey/ zá ľáľką Bożą/ nie trudno: ták y o piefze ľácnoby było/ gdybychmy iedno chcieli á ćwiczenie przyftápiło. *VotSzl C*.

*ćwiczenie kogo, czego (15): KromRozm I Nv; Diar 81; Y iako to ieft rzecz wazna ćwiczenie młodziencykow [...] przykładem nam niechay będzie Marius ktory [...] ná káfdy dzień z młodzińczyki wpole wyieźdżał KwiatKsiąż N4v, O; [Pan Bóg] wźákże niektore narody ktorych oni zgłádzć niemogli/ zoftáwił [w ziemi obiecanej] przeto/ áby on lud Boży/ záwždy ku dzieľności woienney/ y ku ćwiczeniu mocy fwey/ pobudkę y przyczynę miał. *KuczKat 140; RejZwierc 187v [2 r.], [227v]; OKázowanie Iezdnych y pieľzych wźego Rycerftwá/ ieft potrzebne Rzeczy póspolitey ku obronie/ gdyby to było s ćwiczeniem młodych ľudźi obyczáynie BielSpr 71v, b4v, 1, 3v, 38v. Cf »broni ćwiczenie«.**

*ćwiczenie do czego (2): ModrzBaz 109; Agon – Czwiczenie doriczerskich ľpraw, ľzranky. *Calep 46a.**

ćwiczenie około czego (2): Acźkolwiek ten rodzaj ćwiczenia około rycerftwa albo nauki/ ktorey wpokoju nabywamy daleko rozny ieft od onego [ktorego się uczyimy] KwiatKsiąż O3. Cf »około broni ćwiczenie«.

ćwiczenie czemu (1): Náleźli tho przes doświádczenie/ iż młódź tá która fie na wśi rodźi/ godnieyľza ieft ku ćwiczeniu rzeczám Rycerľkim BielSpr 2.

ćwiczenie na co (1): Także ten obyczáy Rzymiánie mieli/ iż s Puľnocnych krágin [...] młode ľudźi bráľi ku ćwiczeniu na Rycerľkie rzeczy BielSpr lv.

*ćwiczenie w czym (7): KwiatKsiąż O2; Obsoleta studia militaria. Záginęły ćwiczenia w źoľnierskich rzeczách. *Mqcz 262b; Trzećićby powiedziaľ/ iáką widziaľ ľprawę/ dzieľność/ ćwiczenie w Rycerľkich rzeczách RejZwierc 160; PaprPan Z4; Przytym [...] ľudzie młodzi y domem ľię prozno báwiący/ mieliby vftáwiczną sľuźbę y ofobne w rzemieśle Rycerľkim ćwiczenie/ bez ktorego żadna Rzeczpoľp: trwáć/ [...] nie może. *VotSzl E4v, Cv, E4.***

W charakterystycznych poľczeniach: ćwiczenie około rycerstwa, rzeczám rycerskim (na rycerskie rzeczy, w rycerskich, źoľnierskich rzeczách) (5); ćwiczenie wojennych (do rycerskich) spraw (2), w rzemieśle (dziele) rycerskim (2).

Zwrot: »dawać na ćwiczenie« (1): RZymiánie onych czaľow/ będąc ľudźmi oľtroźnymi/ [...] ľtáraiąc fie pilnie o Rzeczpoľpolitá/ [...] dawáľi na ćwiczenie młode ľudźi thym Miľtrzem/ ktorzy tę ľprawę vmieli BielSpr 1.

Wyrażenia: »(około) broni ćwiczenie« [szyk 2 : 1] (3): Publius Rutilius [...] źoľnierzom czwiczenie około broń [!] wynáľazł KwiatKsiąż O; ModrzBaz 111, 113.

»ćwiczenie polne« [szyk 1 : 1] (2): KwiatKsiąż O2v; PIźe teź Vegecius, iż ná on cźás Rzymiánom tráfiło fie przes niedbáłość ľtárfzych/ poniecháć ćwiczenia polnego we zbroi BielSpr 5v.

*»rycerskie ćwiczenie« [szyk 11 : 9] (20) : Tákte pán owye dworzánye porzuciliľcye rycerľkye ćwiczenya przodkow swoich/ á theologiey ľcye ľye yęľi. *KromRozm I Nv; Wybornie tedy namileyľzy Vbertinie czyniľz/ yz ani Rycerľkiego ćwiczenia/ [...] nieomieszkiwaľz KwiatKsiąż F3, O4v, P; Conditor disciplinae militaris. Poľtanowiciel. Cwiczenia y záchowánia Rycerskiego. *Mqcz 92b; GórnDworz Sv, Kk6v; Co wźyľscy Rzemieśnicy ná kurku vtráćá/ To wźyľtko bráćia miła ľwym groľzem zápláćá. Rycerľkie to ćwiczenie powiadaiaľ oni BielSat C3 [idem BielRozm 19]; BielSpr 1;***

Mowmyż tedy/ iákoľmy poczęli o ćwiczniu rycerľkiem [*de exercitatione militari*]. *ModrzBaz* 110v, 82v, 109v, 113, 118; Nie dálo wam [*niewiastom*] tego przyrodzenie/ Byście miály rycerľkie ćwiczenie. *BielSjem* 29, 19; *BielRozm* 9, 19; *GrabPospR* K3v; *VotSzl* E4.

»ćwiczenie wojenne« [*szyk 1 : 1*] (2): y tego ma zaczný y w tych rzeczach biegly łprawca woľkiá [!] pilno przeltrzegac/ yżeby iego ryczerľtwo nigdy od woiennych ćwiczeń nie odstępowálo *KwiatKsiqż* O3v, N3v.

»ćwiczenie żołnierskie« (1): Macie téż W. M. drugiego zacnego/ [...] człowieká/ Piotrá Kmitę/ który bezmálá iefcze pácholęciem będąc vdał sie był ná ćwiczenie żołnierľkie *OrzJan* 66.

Szeregi: »biegłość i ćwiczenie« (1): O biegłości y ćwiczniu Rycerľkiem [*de arte exercitatione militari*] *ModrzBaz* 109v.

»dzielność i ćwiczenie« (1): A fthądze mu [*Aleksandrowi Wielkiemu*] oná iego wielka dzielność y ćwiczenie przychodziło *RejZwierc* 13.

»igry i ćwiczenie« (1): Máią się tedy o to pilnie łtarác żołnierze/ áby sie igram y rozmaitemu ćwiczniu [*ludis et exercitatione*] zwyczáili *ModrzBaz* 118.

»ćwiczenie i karność« [*szyk 1 : 1*] (2): á záprawdę ci ludzie [*Janczary*]/ dla ofobliwey kárności y ćwiczenia rycerľkiego [*et certe ordo ille disciplina et exercitatione militari*] godni są zálecánia. *ModrzBaz* 118, 112v.

»męstwo, ćwiczenie« (1): Záprawdę gdzie táka chęć/ ábo nábywania ábo okázowania bogactw roście/ tám męstwo/ ćwiczenie rycerľkie osłábieć [*fortitudinem decrescere, exercitationem militare cessare*] [...] musí. *ModrzBaz* 82v.

»(rozum) nauka i ćwiczenie« (3): NAuká Rycerľka [...] Spráwuie sie troim obyczáiem/ to iefť: Rozumem/ Náuká/ y Cwiczeniem *BielSpr* b3, 26; A to niech będzie o náuce y ćwiczniu [*De arte exercitatione hactenus*] rycerľkiem. *ModrzBaz* 113.

»obrona a ćwiczenie« (1): y ludziby ku obronie á ćwiczniu wiele przybyć mogło. *RejZwierc* 186.

»praca a ćwiczenie« (1): ták będąc w włtháwiczeńey pracy á ćwiczniu [*ludzie rycerscy*]/ wezmą zwyczaj/ iáko máią czynić z nieprzyiáicielem *BielSpr* 26.

»przygotowanie a ćwiczenie« (1): Też to przigotowanie á ćwiczenie wpotkania skonnymi gdy się obrazliwymi drzewy ścieraiá y łmielłze ryczerze czyni *KwiatKsiqż* O2.

»ćwiczenie i przypatrowanie się« (1): nápiłzę mu potym, Aby z Szkoły do Gwizá iechał dla ćwiczenia, Y przypátrowánia się dziełu rycerľkiemu. *CiekPotr* 87.

»serce i ćwiczenie« (1): Bo to iego [*hetmana*] rzecz iefť brákwóć żołnierzmi [...] tákże też wiedzieć ich rozriwki/ ferce y ćwiczenie [*amos, exercitia*] *ModrzBaz* 116.

»zabawy i ćwiczenie« (1): A łtarłzy tego woylká wlyłcy/ niechayby rządu [...] zabáwami/ y ćwiczniem Rycerľkim żołnierzom proznováć nie dáli *VotSzl* E4.

»zwyczaj i ćwiczenie« (1): Gdy na plácu poštáwifz pácholłká nie zwyczáyne⁸⁰/ iákoby niewiałte poštáwił. Przeto młodym Ludziem trzebá ná to zwyczáiu y ćwiczenia *BielSpr* b3.

Iron (1): Przed náłzym wiekiem/ był iáki śláchecki ziazd/ tedy ná kftáłť szermierzow [...] ciálá łwe ćwiczyli/ [...]. Teraz łklenicami sie potykáią [...]. Tákimi łztukami/ tákim ćwiczniem zwyciężemy Kryłtułowe nieprzyiáioły Turki? *PowodPr* 73.

b. *Doskonalenie fizycznej sprawności ciała; zawody, szermierka, zapasy, ćwiczenia w strzelaniu, w bieganiu itp.; athletica ars, gymnasiastica, gymnasma Mącz; exercitatio corporis Cn (26)* : Około tatowych [!] tedy fię czwiczęń obierać mamy/ ktore dobre zdrowie zachowywaią/ y mocniejszye członki czynią *KwiatKsiąż* N4, N4v; *Athleta [...]*, *Szermiers. álbo Zápáfnik. Unde Athleticus, ut Athletica ars, Zápáfnicze cwiczenie. Mącz* 19a; *Gymnasiastica, Nauká fzermierská álbo ynfzego ćwiczenia. Mącz* 150d, 7a, 150d; Było theż v nas pirwey we czci to ćwiczenie/ zá páfy chodźć *GórnDworz* E2, E3, E6, V4; Zmowią fię Rzemieśnicy zřzedwřzy fię do Cechu/ Máło pieniędzy w fkrzynce/ máło mamy w miechu. Iuż czas przyřzedł ćwiczenia/ będzim ftrzelác kurká/ Nie iedná fię wczyni w nářzym mieřku dźiurká *BielSat* C3 [*idem BielRozm* 19]; *RejZwierc* 113; *BielRozm* 19; *Gymnici ludi – Gri* dla czwiczęnią nalezionę. *Calep* 467b, 467b; *Phil* S2.

ćwiczenie w czym (1): Stadium – Mieřce do czwiczęnią wbieganiu. Item, dłuż na CXXV. řzritow. *Calep* 1002b.

Wyrażenie: »cielesne ćwiczenie« [*szyk* 4 : 1] (5): Ale tych obudwu rzeczy weřpolek łatwie tobie wřpofobic y ich dořtápic mogá/ iefliże pewne godziny ku ćwiczeniu cielesnemu/ y ku wyzwolonym naukam pořtanowią. *KwiatKsiąż* N4; *RejPosWstaw* [21²]v; *BudNT* 1.Tim 4/8; Abowiem ćielesne ćwiczenie [*corporalis exercitatio*]/ do máła iefł pożyteczne *WujNT* 1.Tim 4/8, s. 726.

»męzczy(z)nskie ćwiczenia« (2): bo tho tu káždy baczy/ iż białygłowie nie przydzie w turnieiu być/ áni przyřtoi koniem toczyć/ řzermowác/ zápáfy chodźć/ bo to fá męzczyznkie ćwiczenia. *GórnDworz* X3, X3v.

»ćwiczenia olimpijskie« (1): Gdy Herkules dawno kiedyř/ zwyciężył był Augiáfá krolá Elifkiego/ y wyczyřcił onę ftáynią: zátym hnet/ ná czeřć á chwałę Iowifzewi bogu/ támże w tym kráiu/ gry/ ábo ćwiczenia Olimpijłkie pořthánowił *GórnDworz* V4.

Szeregi: »gry ábo ćwiczenia olimpijskie« (1): *GórnDworz* V4 cf »ćwiczenia olimpijskie«.

»ćwiczenie i władanie ciałem« (1): Abowiem Siculow zaiřte wtey mierze pořtěpki/ więcey czynią ku rořpuřtnořci vmysłu/ y pokoiowi. Francuskie zář przeciřwne ktore pořžadáią po nas wřtawicznego czwiczęnia/ y władania ciałem. *KwiatKsiąż* P3.

c. *Ujeżdżanie, tresura koni [czego] (1)* : *Apheteria* – Szranki zkąd wřąwod puřzczaią, řzranki do czwiczęnią kony. *Calep* 80b.

d. *Doskonalenie, umacnianie się w rzeczach wiary (nauki, modlitwy, rozmyślania religijne; reguła, dyscyplina zakonna; kierownictwo duchowne); commentatio rerum divinarum a. spiritualis, contemplatio, exercitatio pia, sacra exercitium Cn (57)* : *BibRadz Gal* 4 arg; to napirwey iefł pożyteczne/ iż potrzebuujemy zobopolne⁸⁰ ćwiczenia/ Przetoż káždemu zborowi ábo zebrániu iefł ieden ořblijw przełożon Pářterz *RejPosRozpr* c; *BiałKat* 386; *RejPosWstaw* [143²]v, [143⁴]v; Pan Iehowá dał mi ięzyk ćwiczony ábych vmiáł czářu przyřtoynego (mowić) słowo/ wzbudzi co zaránie wzbudzi mi vcho/ ábych řłuchał iáko ćwiczenie [*aurem ad audiendum sicut docti*]. *BudBib Is* 50/4; *Philo* řyd zacnj y wymowcá wielki [...] w Křięgách o Rozmyřłaniu [!] wypifał: mowiąc o tych ludziách/ ktorzy z podánia y ćwiczenia Márká ř. w Alexándryey y okolicy iey/ [...] mieřkáli. *SkarŻyw* 362; temu [*Hilarionowi*] dał *Lucyanus* ku ćwiczeniu *Epiphániauřa*: ktory ná wzor iego nářłáduiąc go

wewłzytkim/ prętko fię w flufzbie Bożey wyfokiemi cnotámi [...] vbogácił *SkarŻyw* 452, 55, 201, 362, 507, 508 [2 r.]; *CzechEp* 120; *NiemObr* 73.

ćwiczenie kogo, czego (13): *KromRozm I D3v*; *Leop Tim* 3/16; Cwiczenie wierne⁸⁰/ y pożytek który z tąd ma. *BibRadz Eccli* 39 arg; *SienLek* T4; *RejPosWstaw* 22; *SkarŻyw* 527; *NiemObr* 80; *ReszHoz* 137; Tá cnotá nie ná tym fię báwi co z grzechem ieft złączono/ [...] ále ná tym coby bez grzechu, wczynić mógl/ á czynić ná ćwiczenie cnoty fwey y vpodobánie Bogu niechce. *SkarKaz* 120b.Cf »ćwiczenie dusze«, »ćwiczenie Pisma świętego«, »ćwiczenie wiary«.

ćwiczenie w czym (11): *KromRozm II i4v*; *KuczbKat* 155; *RejPosWstaw* 22; [Jan] Prętko w duchownych poftępkách ćwiczenie wziął/ y zakonnemu żywotu przywykł *SkarŻyw* 134; Czytánie y rozmyślánie duchowne iego było vftáwiczne ćwiczenie w zakonie Bożym. *SkarŻyw* 371, 250; A przeciwnicy o to fię ftáráią/ áby piłmá ś. y ćwiczenie w nich/ ludziom oprzykrzyć/ y od nich odwieść mogli. *NiemObr* 80, 80, 90; *WujNT 2.Tim* 3/16. Cf »ćwiczenie w Piśmie świętym«, »ćwiczenie w wierze«.

Wyrażenia: »ćwiczenie duchowne, duszne, dusze« [szyk 2 : 2] (2 : 1 : 1): Modlitwá wfłelkycie ćwiczenye duffe/ myfląc/ cztąc/ flucháyąc/ modląc fye *KromRozm I I2v*; Ták iłz w krotkim czáście w ćwiczeniu onym dułznym/ inne iákmiarz wżytkę brácią przechodziłá. *SkarŻyw* 14, 573; A czas odkupuiąc/ báwili fię duchownym ćwiczeniem/ ktore im opifuie. *WujNT* 676.

»ćwiczenie kościelne (i kleryczne), w kościele« [szyk 2 : 1] (2 : 1): Więcey mowić niechcę o prawdziwych znákach á świętym ćwiczeniu w kościele. *RejPosWstaw* [143⁴]v, [143⁴]; [św. Antoni] y do żadney fię nauki ani kościelnego y kleryczne⁸⁰ ćwiczenia nieprofzác áni tego wfpomináiąc/ Chryftuła tylko vkrzyżowáne⁸⁰ prágnał *SkarŻyw* 543.

»ćwiczenie w Piśmie świętym, Pisma świętego« (1 : 1): *SkarŻyw* 527; W którym liście X. Arcybiskup totis viribus vsiłuie ludzi połpolitych Chrześciánfkich/ od rozmyśláwánia/ y ćwiczenia pilnego/ w piśmiech ś. odwieść *NiemObr* 82.

»ćwiczenie wiary, w wierze« (2 : 1): *BiałKat* 386; thák iżby Bierzmowánie/ od náuki y ćwiczenia w Wierze/ Żadney rozności niemiáło *KuczbKat* 155; A gdzie ćwiczenia wiáry y wiadomości o tym nie małz/ tedy siłne zátrożenie około niego być muśi. *RejZwierc* 113v.

»ćwiczenie zakonne« [szyk 1 : 1] (2): Gdzie oto tymi dwiemá świádectwy/ nie tylko fie koniec zakonu y połyłánia zakonnych Prorokow pokázuie/ ále też y zacność Ewánieliey Chriřtułowey/ nád zakonne ćwiczenia/ á nád to y fámych ofob/ to ieft Moyżelzá y Chriřtułá. *CzechRozm* 93v; *SkarŻyw* [236].

Szeregi: »ćwiczenie i napominanie« (1): Apoftołowie fię o to ftáráli/ áby nie tylko zá żywotá ich/ ále y po ich wyściu náuká ich/ pozofstác/ ku vftáwicznemu wiernych ćwiczeniu y nápomínániu mogłá *NiemObr* 80.

»(przykład) nauka, (ani, i) ćwiczenie« [szyk 7 : 2] (9): [Luter i jego uczniowie] á oycom śwýętym/ ktorzy wfłytek żywot fwoy w náuce y ćwiczeniu bożey chwały y śwýetobliwofci ftrawili/ [...] myełcá nye dawáyá *KromRozm I D3v*; *GliczKsiqz* A3; Klará Pánná [...] poddálá fie Mnichom Minorytom w náukę y w ćwizenie. *KrowObr* 135v; *KuczbKat* 155; Częřtokroć małżeńřtwo niepłodnością

zięte fráfunek ma záfierocenia fwego: á ftan duchowny czyfity záfwdy rodzic może/ y ludzié [!] przykáfadem/ náukáf/ ćwiczenim Bogu pozyfkawáf *SkarŻyw* 180, 527, 543 [2 r.]; *WujNT* 2. *Tim* 3/10.

»ćwiczenie i rozmyśla(wa)nie« [szyk 1 : 1] (2): Cwiczenie tedy y rozmyślanie wftáwiczne w fowie Bożym [...] Apoftoł ś. záfeca *NiemObr* 90, 82.

»sprawa i ćwiczenie« (1): Ták iż Philon Zydowin [...] / widząc w Alexándryey ono pirwfe zgromáfdenie Chrześcijánów [...] (ktorzy byli Mnifzy pod fpráfwą y ćwiczeniem Márká ś.) kśięgi nápiśáf o wielkiefy ich pobożności *WujNT* 125.

»ćwiczenie i szkoła« (1): Cwiczenie S. Antoniego y fzkoláf. *SkarŻyw* 56 marg.

»wychowanie i ćwiczenie« (1): Nie trzebáf tu wfpomináf prace/ [...] pilności/ ktore táf to Societas wftáwicznie czyni około dobrego chrześcijánkfiego wychowania y ćwiczenia młodych ludzi *ReszHoz* 137.

»ćwiczenie a zaprawowanie« (1): gdyż máło nie táf lámáf [nauka] iefť doftáfteczna ku ćwiczeniu á záfpráfowáfniu ludz w pobožno[ści]. *RejPosWstaw* 22.

W przen (1) :

Wyrażenie: »ćwiczenie pobożne« (1): Tylo ifkierki/ mowili Philozophowie/ cnot dobrych dáie nam náturáf: ktore iefťy fię nie poddymáfáf/ gáfńáf, á gdy im wiáftru y drew to iefť ćwiczenia pobożnego dodáfemy: piękny z nich y wielki ogień fię wznieca. *SkarKaz* 420b.

α. *O nauce heretyckiej, pogańskiej* (4) : *SienLek* T4; iż też mnie iednemu/ [...] raczył Pan Bog moy [...] błądy Antichriftowe pokáfzáf: y z oney fzkoly ćwiczenia iego śmiertelnego wyprowadzić *CzechRozm* A4.

Wyrażenie: »ćwiczenie pogańskie« [szyk 1 : 1] (2): Poniewáf/ y ćwiczenia fwego onego wáfłanego pogáfńkfiego: [...] záfaczywfy: obfcuriores wáfędy definitiones ipfo definito káfđli. *CzechEpPORz* **2v, 6.

2. *Doświadczenie, wystawianie na próbę; karcenie, strofowanie, upominanie, poskramianie; umartwianie* (15) : Záfmutifem fię w ćwiczeniu moiem [in exercitatione mea *Vulg Ps* 54/3] á zatrofkałem fię od głofu nieprzyjaciela/ y od prześladowania grześznika. *TarDuch* A4v; Widzys nafze na fwieczy cwyćenie Iakie bieře grefny dokonćenie. *RejKup* Ov; *KromRozm III* B3; *LubPs* N6v; Od ćwiczenia głupiego y fzałonego [de disciplina insensati et fatui] (wiáfruy fię) *Leop Eccli* 42/8; *Mącz* 6b; Prožno wbiłem fyny wáfze (ktorzy) ćwiczenia nieprzyięli [castigationem non receperunt] požarfł miecz wáfz proroki wáfze/ iáfko lew borzáf. *BudBib Ier* 2/29 [30], *Prov* 13/18, *Ier* 32/33; Nie zmarfzcyłáf fię y ná onę pracáf/ ále zwefelem czyniłáf polufzenftwo: táf ifz przez dni trzydzieści/ w tym ćwiczeniu byłáf. *SkarŻyw* 225, 332.

ćwiczenie kogo (1): Y fzedł záf nią záfáfzem/ iáfko byk na rzez idzie/ y iáfko pęto do ćwiczenia głupiego [et sicut compes ad castigationem stulti]. *BudBib Prov* 7/22.

Wyrażenie: »doczesne ćwiczenie« (2): a gdy vznał tu w chwale twoiefy naffe doczefne cwiczenie fnadz nas będfiefz raczył przywiefc na ony mieyfca gdzie chwala boftwa twoiefgo [...] iufz będfiefz fferoce wyflawowana. *RejPs* 205v, 37.

Szereg: »ćwiczenie a karanie« (1): gdyż y między rodzicy mało fie ich náyduye/ którzyby ftátecznie w wychowánium dzyatek práwy cel á koniec v fiebie vważáli: á dzyeći też y podrośkow wiele/ którzy ćwiczenie á karanie/ z vporney złości á krnąbrności fwey/ niećirpliwie znafzáią *RejPosWstaw* [41²].

3. Zgromadzenie, zebranie [*kalka lat. exercitus*] (2) : Więc rzemiośłá niźczieżią/ gdy wżyftkie iákmiarz ćwiczenia/ bráctwá/ ábo porządld ich/ na opiltwie fą záfádzone. *PowodPr* 74.

Szereg: »ćwiczenie albo zgromadzenie« (1): abowiem od czwiczenia cwyczenie albo zgromadzenie woyská nazwano ieft *KwiatKsiąz* N3.

Synonimy: **1.** *chowanie, karność, nauka, pilność, polerowanie, postanowienie, praca, rzemiosło, staranie, trud, uczenie, umiejętność, usiłowanie, wychowanie, zabawa, zachowanie, znajomość; a.* *biegłość, nauka, praca, przygotowanie, zabawa; b.* *gry; d.* *miłość, nabożeństwo, naprawa, nauka, przedsięwzięcie, przykład, rozmyślanie, rozmyślanie, »służba boża«, sprawa, strofowanie, szkoła, upominanie, wiara, wychowanie, wytrwanie, zaprawowanie; 2.* *karanie.*

Cf **ĆWICZEŃSTWO, [ĆWICZONOŚĆ], ĆWICZYĆ, ĆWICZYZNA, NIEĆWICZENIE**